

AMERIKA DIALEKTLARINING EVOLUTSIYASI VA TASNIFI

Qozaqova Ma'rifat Mahamadali qizi

Namangan davlat universiteti, Ingliz tili kafedrasida katta o'qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15393194>

Anotatsiya: Ushbu maqola Amerika Qo'shma Shtatlaridagi dialektlarning tarixiy rivojlanishi, tasniflash mezonlari va zamonaviy tendensiyalarini keng yoritadi. Dialektlarning shakllanishi mustamlakachilik davridan boshlanib, migratsiya oqimlari, etnik xilma-xillik, urbanizatsiya va globalizatsiya kabi omillar ta'sirida rivojlangan. Maqola geografik, etnik va ijtimoiy mezonlarga asoslangan tasniflarni tahlil qiladi, shuningdek, fonetik, leksik va grammatik xususiyatlarni o'rganadi. Zamonaviy tilshunoslikda sun'iy intellekt va katta ma'lumotlar tahlili kabi yangi yondashuvlar dialektlarning kelajakdagi yo'nalishlarini bashorat qilishda muhim ahamiyatga ega. Maqola Amerika jamiyatining madaniy va ijtimoiy dinamikasini tushunishda dialektlarning rolini ta'kidlaydi.

Kalit so'zlar: Amerika dialektlari, ingliz tili, evolutsiya, tasnif, fonetika, leksika, grammatika, migratsiya, etnik xilma-xillik, globalizatsiya, tilshunoslik, AAVE, Chicano English, Gullah, General American.

Amerika Qo'shma Shtatlaridagi dialektlarning evolutsiyasi va tasnifi tilshunoslikning eng dolzarb va ko'p qirrali sohalardan birini tashkil etadi. Bu jarayon tilning faqat lingvistik xususiyatlarini emas, balki Amerika jamiyatining murakkab tarixiy, ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy rivojlanishini ham yorqin aks ettiradi. Dialektlarning shakllanishi va rivojlanishi geografik izolyatsiya, migratsiya oqimlari, etnik xilma-xillik, mustamlakachilik davrining merosi, urbanizatsiya va globalizatsiya kabi omillar bilan chambarchas bog'liq. Amerika dialektlari, asosan, ingliz tilining mintaqaviy shakllariga asoslangan bo'lsa-da, ispan, fransuz, nemis, afrika tillari, tubjoy amerikalik tillar va boshqa ko'plab tillarning ta'siri ostida o'ziga xos fonetik, leksik va grammatik xususiyatlarga ega bo'lgan. Bu xilma-xillik nafaqat tilning dinamik tabiatini, balki Amerika jamiyatining madaniy mozaikasini ham ko'rsatadi. Ushbu maqola Amerika dialektlarining tarixiy shakllanishini, ularning tasniflash mezonlarini, zamonaviy tendensiyalarini va tilshunoslikdagi yangi tadqiqot yondashuvlarini keng yoritish orqali ushbu sohada murakkab jarayonlarni tahlil qiladi. Maqola tilning o'tmishi, hozirgi holati va kelajakdagi yo'nalishlarini tushunishga yordam beradigan ilmiy asos sifatida xizmat qiladi, shu bilan birga dialektlarning ijtimoiy va madaniy ahamiyatini ta'kidlaydi.

Amerika dialektlarining ildizlari XVII asrda, ilk mustamlakachilik davrida shakllana boshlagan. Ingliz tilining dastlabki shakllari Britaniya orollarining turli

mintaqalaridan kelgan ko'chmanchilar tomonidan olib kelingan edi. Masalan, Yangi Angliya mintaqasida (Massachusetts, Konnektikut, Rod-Aylend) sharqiy Angliya dialektlari, xususan, Norfolk va Suffolkdan kelgan Puritan ko'chmanchilarning tili ustunlik qildi. Bu dialektlar "r" tovushining talaffuz qilinmasligi (non-rhotic) va vokal tovushlarning o'ziga xos qisqarishi bilan ajralib turardi. Janubiy mintaqalarda (Virjiniya, Jorjiya, Shimoliy Karolina) esa janubiy ingliz dialektlari va Shotlandiya-Irlandiya til xususiyatlari ta'sir ko'rsatdi. Bu davrda geografik izolyatsiya dialektlarning shakllanishida muhim rol o'ynadi, chunki turli mintaqalardagi aholi o'rtasidagi aloqa cheklangan edi. Natijada, fonetik, leksik va grammatik farqlar sezilarli darajada rivojlandi. Masalan, Yangi Angliyada "park" so'zi [pa:k] sifatida talaffuz qilinishi mumkin bo'lsa, janubiy mintaqalarda [pa:rk] kabi "r" tovushi aniq talaffuz qilingan.

XXVIII asrda mustamlakalar o'rtasidagi iqtisodiy, diniy va siyosiy aloqalar kuchayishi dialektlarning o'zaro ta'sirini oshirdi. Birinchi Buyuk Uyg'onish (Great Awakening, 1730–1750-yillar) kabi diniy harakatlar turli mintaqalardan kelgan odamlarni birlashtirib, tilning ma'lum darajada standartlashuviga olib keldi. Biroq, 1775–1783-yillardagi Amerika inqilobi tilning mustaqil rivojlanishini tezlashdirdi. Bu davrda "Amerika ingliz tili" tushunchasi shakllana boshladi, bu til Britaniya ingliz tilidan fonetik, leksik va imlo jihatidan farqlana boshladi. Noah Websterning 1828-yilda nashr etilgan "Amerika ingliz tili lug'ati" tilni standartlashtirishda muhim qadam bo'ldi. Webster "colour" o'rniga "color", "organise" o'rniga "organize", "theatre" o'rniga "theater" kabi imlo islohotlarini joriy qildi. Ushbu o'zgarishlar Amerika ingliz tilining o'ziga xos identifikatorlariga aylandi. Shu bilan birga, fonetik farqlar, masalan, "r" tovushining talaffuzidagi xilma-xillik (rhotic va non-rhotic dialektlar) va vokal tovushlarning cho'zilishi yoki qisqarishi mintaqaviy dialektlarni yanada ajratib turdi.

XIX asrda Amerika Qo'shma Shtatlarining g'arbiy yo'nalishdagi kengayishi, temir yo'l tarmoqlarining rivojlanishi va katta migratsiya oqimlari dialektlarning yangi shakllarini vujudga keltirdi. G'arbiy hududlarga ko'chib kelgan nemis, italyan, irland, skandinaviyalik va slavyan muhojirlar o'z tillarining fonetik va leksik elementlarini mahalliy dialektlarga kiritdi. Masalan, Pensilvaniyada nemis ko'chmanchilarining ta'siri ostida "Pennsylvania Dutch" deb nomlangan dialekt shakllandi, unda nemis tilining sintaktik tuzilmalari va so'zlari, masalan, "dunk" (g'arq qilmoq) yoki "spritz" (sepish) kabi leksik birliklar saqlanib qoldi. Shu bilan birga, qullik tizimi va afrikalik qullar Amerika janubidagi dialektlarga chuqur ta'sir ko'rsatdi. Afrika tillarining substrat ta'siri, ayniqsa, Gullah tili kabi

kreol shakllarida yaqqol namoyon bo'ldi. Gullah, Janubiy Karolina va Jorjiya sohillarida tarqalgan bo'lib, afrika tillarining fonetik xususiyatlari (masalan, intonatsion ritm) va grammatik tuzilmalari (masalan, soddalashtirilgan fe'l shakllari) bilan ajralib turadi. Masalan, Gullah tilida "He go" o'rniga "E go" kabi shakllar ishlatiladi, bu afrika tillarining predikativ tuzilmalarini aks ettiradi.

XIX asrning ikkinchi yarmida ispan tilining ta'siri, ayniqsa, Meksika-Amerika urushidan (1846–1848) so'ng, janubi-g'arbiy shtatlarda (Texas, Kaliforniya, Arizona) sezilarli darajada oshdi. Bu hududlarda ispan tilidan olingan so'zlar, masalan, "rodeo", "lasso", "canyon" kabi leksik birliklar ingliz tiliga kirib, mahalliy dialektlarni boyitdi. Shu bilan birga, tubjoy amerikalik tillar ham ma'lum darajada ta'sir ko'rsatdi. Masalan, Algonkin tillaridan olingan "moose" (siyloq), "raccoon" (yuvg'urchi) yoki Cherokee tilidan olingan "Tennessee" kabi toponimlar Amerika ingliz tilining leksikasiga qo'shildi.

XX asrda urbanizatsiya, ommaviy axborot vositalarining rivojlanishi va transport infratuzilmasining kengayishi dialektlarning o'zaro ta'sirini yanada kuchaytirdi. Radio, televidenie va kinematografiya "General American" deb ataluvchi standart dialektni ommalashtirdi. Bu dialekt, asosan, O'rta G'arb mintaqasiga (Ogayo, Illinoys, Indiana) xos bo'lib, fonetik jihatdan "neytral" hisoblanadi, ya'ni mintaqaviy xususiyatlardan xoli sifatida qabul qilinadi. Masalan, "General American"da "cot" va "caught" so'zlari bir xil talaffuz qilinadi ([kat]), bu Kaliforniya yoki Janubiy dialektlarda farq qilishi mumkin. Biroq, bu standartlash jarayoni mintaqaviy dialektlarni butunlay yo'q qilmadi. Aksincha, Nyu-York shahrining "Brooklyn aksani" (non-rhotic, vokal tovushlarning cho'zilishi bilan), Boston aksani ("car" so'zi [ka:] sifatida talaffuz qilinadi) yoki Janubiy shtatlardagi "Southern Drawl" (vokal tovushlarning cho'zilishi va yumshoq intonatsiya) kabi dialektlar o'z ahamiyatini saqlab qoldi.

Amerika dialektlarini tasniflash tilshunoslar uchun murakkab vazifa bo'lib, turli mezonlarga asoslanadi. Eng keng tarqalgan yondashuv geografik mezonlarga asoslanadi va quyidagi asosiy dialekt guruhlarini ajratadi: Shimoliy (Yangi Angliya va Shimoliy O'rta shtatlar), O'rta G'arbiy, Janubiy, G'arbiy, Appalachi va O'rta Atlantika dialektlari. Shimoliy dialektlar, masalan, Yangi Angliya aksanida "r" tovushining talaffuz qilinmasligi (non-rhotic), "a" tovushining [æ] sifatida qisqa talaffuz qilinishi va o'ziga xos leksik birliklar, masalan, "wicked" (juda yaxshi) so'zi bilan ajralib turadi. Janubiy dialektlar "r" tovushining aniq talaffuzi (rhotic), vokal tovushlarning cho'zilishi (masalan, "time" so'zi [ta:m] sifatida talaffuz qilinadi) va o'ziga xos intonatsiya bilan xarakterlanadi. O'rta G'arb dialektlari "General American"ga yaqin bo'lib, fonetik

soddaligi bilan e'tiborni tortadi. G'arbiy dialektlar esa nisbatan yangi bo'lib, turli mintaqaviy ta'sirlarning aralashuvi sifatida shakllangan, masalan, ispan tilining ta'siri Kaliforniya dialektlarida sezilarli.

Geografik tasnifdan tashqari, etnik va ijtimoiy mezonlarga asoslangan tasnif ham muhim ahamiyatga ega. Afro-amerikalik ingliz tili (African American Vernacular English, AAVE) o'ziga xos fonetik, leksik va grammatik xususiyatlarga ega. AAVE Janubiy dialektlar va afrika tillarining ta'siri ostida shakllangan bo'lib, "th" tovushining "d" yoki "f" bilan almashtirilishi (masalan, "think" → [fɪŋk]), kopulaning tushib qolishi (masalan, "He is going" → "He goin'") va o'ziga xos leksik birliklar, masalan, "lit" (ajoyib) kabi xususiyatlar bilan ajralib turadi. Shu bilan birga, ispan tilining ta'siri ostida shakllangan "Chicano English" (Kaliforniya, Texas, Nyu-Meksiko) ispan tilining fonetik va sintaktik xususiyatlarini o'z ichiga oladi, masalan, "I'm gonna" o'rniga "I'ma" kabi qisqartirilgan shakllar. Tubjoy amerikalik tillarining ta'siri esa toponimlarda va ayrim leksik birliklarda, masalan, "Sequoyah" (Cherokee tilidan) yoki "Mississippi" (Ojibwe tilidan) kabi so'zlarda namoyon bo'ladi.

Zamonaviy davrda globalizatsiya, raqamli texnologiyalar va ijtimoiy tarmoqlar dialektlarning rivojlanishiga yangi yo'nalish bermoqda. Internet va ommaviy axborot vositalari "General American" kabi standart shakllarni yanada ommalashtirsa-da, mintaqaviy va etnik dialektlar o'z ahamiyatini yo'qotmayapti. Aksincha, ular madaniy o'ziga xoslikni saqlash vositasi sifatida qayta tiklanmoqda. Masalan, Janubiy dialektlar pop-madaniyatda (kantri musiqasi, Gollivud filmlari) faol ishlatilib, ularning jozibadorligini oshirmoqda. AAVE hip-hop va R&B musiqasi orqali global miqyosda tarqalmoqda, bu esa uning leksik birliklarini ("slang") xalqaro miqyosda ommalashtirmoqda. Shu bilan birga, iqlim o'zgarishi, urbanizatsiya va migratsiya kabi omillar dialektlarning geografik chegaralarini o'zgartirmoqda. Masalan, Kaliforniyadagi iqlim o'zgarishi tufayli yuzaga kelgan migratsiya oqimlari ispan tilining ta'sirini yanada kuchaytirmoqda.

Tilshunoslikdagi zamonaviy tadqiqotlar dialektlarni o'rganishda yangi yondashuvlarni qo'llamoqda. Kompyuter lingvistikasi va sun'iy intellekt yordamida dialektlarning fonetik va leksik xususiyatlari aniqroq tahlil qilinmoqda. Masalan, "American Dialect Society" va "Linguistic Atlas Project" kabi tashkilotlar Amerika dialektlarining zamonaviy xaritasini yaratishda katta yutuqlarga erishmoqda. Ushbu loyihalar fonetik o'zgarishlarni (masalan, "Northern Cities Vowel Shift" deb ataluvchi vokal tovushlarning siljishi) va leksik tarqalishni (masalan, "soda" va "pop" so'zlarining mintaqaviy farqlari)

hujjatlashtiradi. Bundan tashqari, sotsiolingvistik yondashuvlar dialektlarning ijtimoiy sinflar, jins va yosh guruhlari bilan bog'liqligini o'rganmoqda. Masalan, yosh avlod orasida "uptalk" (so'z oxirida intonatsiyani ko'tarish) kabi yangi fonetik tendensiyalar tarqalmoqda, bu Kaliforniya dialektlarida ayniqsa yaqqol.

Xulosa qilib aytganda, Amerika dialektlarining evolutsiyasi va tasnifi tilning o'zgaruvchan va moslashuvchan tabiatini, shuningdek, Amerika jamiyatining murakkab ijtimoiy-madaniy dinamikasini yorqin namoyish etadi. Bu jarayon XVII asrdagi mustamlakachilik davridan boshlab, turli migratsiya oqimlari, etnik xilma-xillik, urbanizatsiya va globalizatsiya sharoitlarida rivojlanib kelmoqda. Dialektlar nafaqat tilning mintaqaviy va etnik xilma-xilligini aks ettiradi, balki Amerika jamiyatining tarixiy va zamonaviy o'ziga xosligini tushunishda muhim vosita sifatida xizmat qiladi. Zamonaviy tilshunoslikdagi yangi texnologiyalar, jumladan, sun'iy intellekt va katta ma'lumotlar tahlili, dialektlarning fonetik, leksik va grammatik xususiyatlarini yanada aniqroq o'rganish imkonini beradi. Bu esa nafaqat tilning hozirgi holatini, balki uning kelajakdagi rivojlanish yo'nalishlarini bashorat qilishda muhim yutuqlarga olib keladi. Dialektlarning saqlanib qolishi va rivojlanishi Amerika jamiyatining madaniy xilma-xilligini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi, chunki ular nafaqat tilning, balki identifikatsiya va o'ziga xoslikning muhim ko'rinishidir. Kelajakda tilshunoslik sohasidagi tadqiqotlar ushbu xilma-xillikni yanada chuqurroq o'rganish va uni global kontekstda tahlil qilish imkonini beradi, bu esa tilning insoniyat madaniyatidagi o'rnini yanada mustahkamlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Labov, W., Ash, S., & Boberg, C. (2006). The Atlas of North American English: Phonetics, Phonology, and Sound Change. Berlin: Mouton de Gruyter.
2. Wolfram, W., & Schilling, N. (2015). American English: Dialects and Variation (3rd ed.). Malden, MA: Wiley-Blackwell.
3. Rickford, J. R., & Rickford, R. J. (2000). Spoken Soul: The Story of Black English. New York: Wiley.
4. Fought, C. (2003). Chicano English in Context. New York: Palgrave Macmillan.
5. Turner, L. D. (1949). Africanisms in the Gullah Dialect. Chicago: University of Chicago Press.
6. Webster, N. (1828). An American Dictionary of the English Language. New York: S. Converse.
7. Schneider, E. W. (2008). Varieties of English: The Americas and the Caribbean. Berlin: Mouton de Gruyter.

8. American Dialect Society. (2023). Publications and Research Archives. Retrieved from <https://www.americandialect.org>.
9. Linguistic Atlas Project. (2023). Dialect Mapping and Data. Retrieved from <https://www.linguisticatlasproject.org>.

